

Fig. 1. Kolding set fra sydvest. Oliemaleri af Louis Gurlitt 1840. Museet på Koldinghus. – *Kolding viewed from the south west, 1840.*

KIRKERNE I KOLDING

INDLEDNING

BYENS TOPOGRAFI OG OPSTÅEN.¹ Kolding er vokset op dér, hvor trafikken fra syd og nord førtes over Kolding Å, umiddelbart før den udmunder i Kolding Fjord. Her har en lille handelsplads i løbet af 11-1200-tallet udviklet sig til et lidt større bysamfund, der som i de øvrige østjyske fjordbyer lejrede sig på åens nordside. Den gamle bykerne ligger i bunden af den tunneldal, der fra fjorden fortsætter mod vest, og som gennemstrømmes af Kolding Å. I dag breder forstæderne sig op ad dalsiderne og videre ud på det omgivende moræneland. Midt i ådalen og nord for bykernen ligger den 22 m høje slotsbanke med Koldinghus Slot og umiddelbart nord for denne den 12 ha. store, opstemmede Slotssø.

Navnet Kolding er afledt af adjektivet *kald*, kold, tilføjet endelsen *ung* med betydningen 'det kolde vand eller den kolde å', som må hentyde til åen eller fjorden.²

Beliggenheden ved åen inderst inde i fjorden har givet den ældste bebyggelse en velbeskyttet havn, hvorfra der ad søvejen var forbindelse til det øvrige land og til Østersøen, og hvorfra varer efter omladning kunne føres tværs over Jylland til Ribe. Den lille fjordby har yderligere kunnet beskyttes mod ude fra kommende fjender, idet den høje slotsbanke fra naturens side indbød til opførelsen af en befæstning, og da Sønderjylland i løbet af 1200-tallet udskiltes som et hertugdømme, blev Kolding Å kongerigets grænse mod

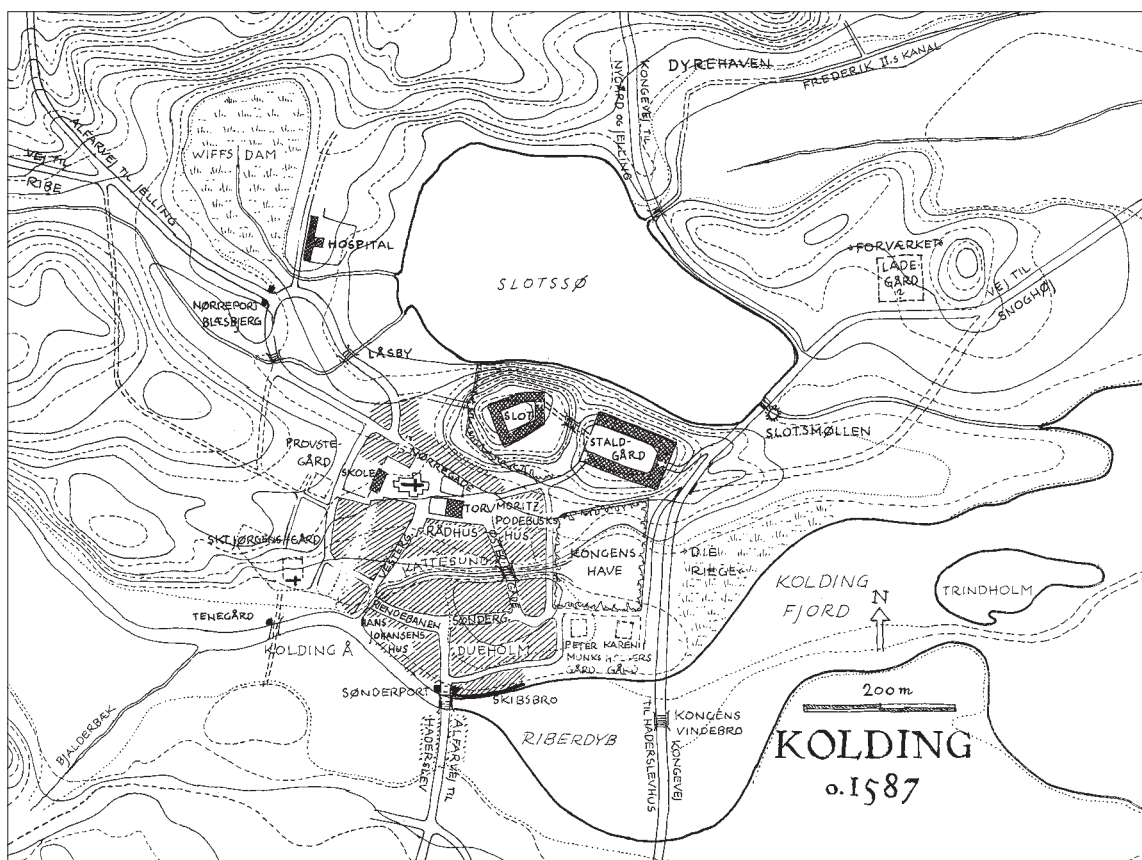

Fig. 2. Kort over Kolding o. 1587. 1:10.000. Tegnet af Ove Jørgensen på grundlag af Georg Brauns prospekt (jf. fig. 3). Efter Museet på Koldinghus. Årsberetning 1979-80. – Reconstructed map of Kolding c. 1587.

syd. Koldinghus, der nævnes første gang 1268, fik karakter af en grænsefæstning,³ og som kongerigets forpost blev byen tillige et vigtigt toldsted. Borgerne leverede forsyninger og tjeneydelser til slottet, hvis nærværelse tillige trak håndværkere og adelsfolk til byen.

Arkæologiske fund (af bl.a. keramik) viser, at byen må have eksisteret siden engang i 1100-tallet.⁴ Den middelalderlige bebyggelse har været begrænset til området mellem slotsbanken i nord og åen med brostedet i syd (jf. fig. 2-3). Af gader kendes fra 1400-tallet Torvegade, Vestergade, Østergade og Søndergade (nu Rendebanen og Helligkorsgade) samt gaden, der fører sydpå til Sønderbro (den nuværende Søndergade). Byens befæstning udgjorde i middelalderen en integreret del af slottets forsvar. Byen har ligget som en sydvendt forborg med voldgrave mod øst og

vest og en grav syd for slotsbanken. Ribebårbogen meddeler, at bønderne efter et oprør mod Erik Menved 1313 blev tvunget til at befæste byen. Men disse fæstningsarbejder kan meget vel have bestået i en udbedring af et allerede eksisterende anlæg.⁵

Der foreligger kun få skriftlige oplysninger før 1300, og udviklingen fra handelsplads til købstad kan derfor kun løseligt skitseres. Byen nævnes første gang i kong Valdemars Jordebog fra 1231, i hvis såkaldte hovedstykke *Kaldyng* er ansat til 80 mark rent sølv og de omkringliggende jorder (formodentlig en værdisætning af kongsgårdens tilliggender) til 13 mark guld.⁶ Det fremgår heraf, at kongemagten – som i landets øvrige byer – har haft retten til at modtage indtægter mod at yde byen beskyttelse.

Fig. 3. Georg Brauns prospekt af Kolding 1587, set fra syd. Farvelagt tryk i Museet på Koldinghus. – *Georg Braun's view of Kolding, 1587, seen from the south.*

Bysamfundet havde o. 1230 nået en sådan grad af udvikling, at omsorgen for de syge synes lagt i rammer ved oprettelsen af et tidligt hospital – måske forgængeren for den Skt. Jørgensgård, der ellers først er bevidnet 1475. Institutionen omtales indirekte 1236, da biskop Gunner af Ribe meddeler, at han, inden han blev biskop (o. 1230), havde skænket kannikkerne i Ribe sit fædrene gods i Folding, som han ønskede skulle overgå til 'brug for de syge i Ribe og Kolding'.⁷ Ifølge en usikker efterretning blev der i de samme år, allerede i 1238, oprettet et kloster for franciskanerne, idet Kolding nævnes sammen med grundlæggelsen af nye klostre i Lund, Randers og Tønder.⁸ Hvis oplysningen er rigtig, hvad der ikke kan afvises, må klostret dog være opgivet igen, inden stiftelsen af det blivende Gråbrødrekloster fandt sted 1288 (se ndf.).

De ældst kendte købstadsprivilegier er udstedt af Christoffer II 1321, men de er en stadfæstelse af ældre privilegier, som byen havde fået allerede af hans forfædre.⁹ Valdemar III stadfæstede rettighederne 1327 og slog fast, at processer mod borgerne skulle føres ved byens eget ting og i overensstemmelse med Jyske Lov eller byens lov. Bystyret træder frem i slutningen af 1200-tallet i et udateret brev til byen Lübeck.¹⁰ Her bad foged og rådmænd i Kolding lübeckerne om at udlevere ejendelene efter nogle borgere i Kolding, som var blevet dræbt i Lübeck. Det skete efter, at bymændene i Wismar havde lagt et godt ord ind for borgerne i Kolding. På det tidspunkt fandtes der et Knudsgilde i byen, som sandsynligvis har været nært forbundet med bystyret og kan have udgjort den samme kreds, for i det nævnte brev har byrådet i Kolding benyttet Knudsgildets segl som sit eget.¹¹

Fig. 4. Udsnit af kort over Kolding 1858. 1:8000. a. Toldkammer ved Kolding Å. d. Skt. Nikolaj Kirke. h. Kolding Hospital. i. Rådhus og Rådhus torv. k. Gymnasium. l. Staldgården ved Koldinghus. m. Ruin af Koldinghus. Syd for åen ses ved landevejen til Haderslev den udflyttede kirkegård (nu Gamle Kirkegård), anlagt 1806. Udsnit af kort, trykt i 1. udgave af Traps Danmarksbeskrivelse. – *Map of Kolding 1858. a. Customs house at Kolding Å. d. Skt. Nikolaj Kirke. h. Hospital. i. Town Hall and Town Hall Square. k. High School. l. Stable yard at Koldinghus Castle. m. Ruins of Koldinghus Castle. South of the river, by the main road to Haderslev, one sees the relocated churchyard, established in 1806.*

SKT. NIKOLAJ KIRKE var indtil 1925 byens eneste sognekirke. Den er ombygget flere gange (jf. s. 599 f.), men middelalderlige rester i den nuværende teglstenskirke viser, at den er opført som et ikke ubetydeligt anlæg ved midten af 1200-tallet. Selv om kun lidt er levnet, leverer bygningen

dermed i sig selv et væsentligt bidrag til byens ældre historie, idet dens størrelse – skibet er 20 m bredt – vidner om et samfund, der magtede at gennemføre et krævende byggeri. Bygningen er udformet som en 'moderne', treskibet hallekirke og synes ikke overraskende at være inspireret fra

Fig. 5. Udsnit af kort over Kolding o. 1910. 1:15.000. I den udbyggede by ses havneanlæg og jernbanelinjer. Trykt af J. C. Neuhausens litografiske Etablissement, Kolding. – *Map of Kolding c. 1910. The expanded city with its harbour and railway lines.*

Nordtyskland (s. 617), hvortil byens borgere, som det fremgår, havde vigtige handelskontakter.

Kirken er næppe byens første. Bygningens størrelse og den mulige eksistens af (eller planer om) andre kirkelige institutioner allerede i 1230'erne (jf. ovf.) gør det sandsynligt, at Skt. Nikolaj Kirke, som vi kender den fra midten af 1200-tallet, har afløst en ældre *†bykirke* formodentlig på samme sted. Denne antagelse understøttes muligvis af seks mønter fra Valdemar Sejrs senere regeringstid, ca. 1225–41, der er fundet i kirkegulvet (jf. s. 584 og 609).

Kirken ligger nær ved byens *torv*, Akseltorvet, der, så længe vor viden rækker tilbage, har ligget umiddelbart øst for kirken, kun adskilt fra denne med en enkelt husrække. Der har formodentlig fra første færd – som i Vejle (s. 68) – bestået et nært forhold mellem kirke og torv, der har været byens handelsmæssige og retslige tyngdepunkt. I kirken oprettedes et såkaldt Kongens Alter (*altare regis*), nævnt i det forlig, som Erik Menved 1313 indgik med oprørske jyske bønder (s. 585). Og til kirkens sydside lod byrådet o. 1508 bygge et Sankt Annas Kapel (s. 622).

ÆLDRE $\dagger$ KIRKER. Foruden bykirken, Skt. Nikolaj, fandtes i middelalderen to andre kirkelige institutioner, hvor der har været holdt gudstjeneste.

Gråbrødre-klostret blev oprettet 1288 af ridderen Henrik Dulmer, der som grundlag gav sin gård Dueholm i byens sydøstlige del, hvor gadenavnene Munkegade, Klostergade og Gråbrødregade minder om klostret. Henrik Dulmers gård blev hermed bestemmende for klostrets placering, svarende til lignende omstændigheder ved tiggermunkenes etablering i bl.a. Tønder, Horsens og Vejle. Et tilhørende privatkapel har i den første tid kunnet tjene som klostrets kirke. Nogle få fundamentsten og gravfund antyder, at *klosterkirken* har dannet nordside i et firfløjet anlæg. Klostret opløstes med munkenes uddrivelse 1529, og i løbet af en generation blev bygningerne revet ned og området nord herfor udlagt som kongens

have (jf. fig. 2). Fundet af tre gravsværd viser, at gråbrødrenes kirke i Kolding ligesom andre klosterkirker er blevet benyttet som begravelsesplads for adelige.

Det allerede nævnte *Skt. Jørgens Hospital* omtales under dette navn første gang 1475, men må være langt ældre. Institutionen, der tog sig af syge og gamle, har som andre Skt. Jørgensgårde ligget uden for byen, sydvest for den egentlige bebyggelse (jf. fig. 2), hvor der er fremdraget fundamenter og begravelser. De kirkelige handlinger blev o. 1500 forestået af sognepræsten i Seest, og mulige rester af et *kapel* er påvist 1908.

Med reformationens indførelse og messernes ophør blev det tidligere kirke- og klostergods underlagt kronen og den sociale forsorg nyorganiseret. Skt. Jørgensgården blev nedlagt 1543 og 1558 afløst af det stadig bevarede Kolding Ho-

Fig. 6. Skt. Nikolaj Kirke og byen set fra Koldinghus. Foto Stenders Forlag o. 1916. KglBibl. – *Skt. Nikolaj Kirke and the city viewed from Koldinghus, c. 1916.*

Fig. 7. Skt. Nikolaj Kirke og byen set fra nord, fra Koldinghus' store tårn. I horisonten ses tv. Kristkirken, i midten Skt. Michaels Kirke (romersk katolsk). Foto AM 2007. – *Skt. Nikolaj Kirke and the city viewed from the north, from the Great Tower of Koldinghus. In the horizon, left: Kristkirken, in the middle: Skt. Michaels Kirke (Roman Catholic).*

spital i den nuværende Hospitalsgade (jf. fig. 2). Også i den nye stiftelse, der undertiden kaldtes ved sit gamle navn, Skt. Jørgens Hospital, var der indrettet en *kirkesal*. Kirken havde egen præst og kirkegård og bestod indtil 1805.

De to (†)*slotskirker*. Koldinghus mistede i senmiddelalderen sin betydning som fæstning, men fik i 15–1600-tallet nyt liv og ny status som en yndet residens for de danske konger. Christian III lod ved slottets udbygning o. 1550 indrette et kapel til kongefamiliens private gudstjenester. Det var beliggende i slottets sydvestre hjørne og afløstes et halvt århundrede senere af Christian IV's slotskirke i slottets vestfløj, under riddersalen og Kæmpetårnet. Det prægtige rum, der stod færdig 1606–07, havde som tyske protestantiske slotskapeller omløbende gallerier i to stokværk. Kirken, der normalt betjentes af byens kapellan, som til-

lige var sognepræst i Almind, blev ødelagt under branden 29. marts 1808, da hvælvingerne knustes under det sammenstyrtede tårn. Efter længe at have henstået som en ruin er kirkerummets oprindelige fremtoning ved slottets restaurering i 1970'erne antydnet med nye arkitektoniske elementer. Foruden sit slotskapel lod Frederik II 1575 opføre et kapel 'til privat andagt' ved Skt. Nikolaj Kirkes nordside, nu kirkens nordre 'kors-arm' (s. 627).

NYERE KIRKER. Skt. Nikolaj Kirke forblev som nævnt byens eneste helt til 1925, idet katolikkerne fik deres egen kirke, *Skt. Michaels Kirke*, 1885. Dannelsen af nye sogne i den stærkt voksende by er i 1900-tallet foregået ved 'knopskydning'. Den sydlige del af byen, området syd for Kolding Å, udskiltes 1925 som et selvstændigt sogn omkring

Fig. 8. Prospekt af Kolding set fra nordvest. Farvelagt tegning af Jens Jørgen Fyhn 1827. KglBibl. – View of Kolding from the northwest, 1827.

den nyopførte *Kristkirke*. Inden for rammerne af dette sogn er 1931 opført en distriktskirke, *Immanuelskirken*, der har præster fælles med *Kristkirken*. Af *Kristkirkens* Sogn udskiltes 1965 det sydøstlige område som *Brændkjær Sogn*, hvis færdigbyggede kirke, *Brændkjærkirken*, er indviet 1971. Af det gamle *Skt. Nikolaj Sogn*, nord for åen, er der af det nordvestre område 1979 dannet et nyt sogn omkring *Simon Peters Kirke*, indviet samme år.

I deres udformning tegner kirkerne et billede af arkitekturens udvikling i knap hundrede år. Mens den katolske *Skt. Michaels Kirke* er en udpræget nygotisk bygning, opført efter tegninger af en tysk arkitekt, står *Kristkirken* som et udtryk for 1920'ernes fornyede interesse for klassicismen, med tydelige lån fra C. F. Hansens bygninger. Også den lille *Immanuelskirke* indeholder klassicistiske træk, mens den højt beliggende *Brændkjærkirke*, skitseret allerede i 1950'erne, er et modernistisk bud på en 'symbolsk' rumform. *Simon Peters Kirke* er med sit enkle kubiske rum og tilstødende menighedslokaler et forsøg på at

bygge en kirke, hvor der først og fremmest er taget funktionelle hensyn.

NOTER

¹ Afsnittet om kirkerne i Kolding er redigeret af Niels Jørgen Poulsen med bidrag af Aage Andersen. Om byens historie generelt kan henvises til: Jens Jørgen Fyhn, *Efterretninger om Kjøbstaden Kolding*, Kbh. 1848; P. Eliasen, *Kolding fra Middelalder til Nutid*, Kolding 1910; Otto Norn, *Tø grænselotte. Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus*, Aabenraa 1986; Vivi Jensen, »Kolding i middelalderen«, *Årb Vejle* 1999, 200-06; Birgitte Dedenroth-Schou og Jens Åge S. Petersen, *Rådhus og bystyre i Kolding*, Kolding 2001; Vivi Jensen og Poul Dedenroth-Schou, *Koldinghus. Grænseborg, kongeslot, ruin, museum*, Kolding 2004; Anders Malling Aaboer m.fl., *Folkeskolen i Kolding fra 1814 til i dag*, Kolding 2004; *Huse og pladser i Kolding. En arkitekturguide*, red. Leif Leer Sørensen, Århus 2004. Se også litteraturen vedr. *Skt. Nikolaj Kirke* s. 792. Om kirkelige forhold i nyere tid se A. Pontoppidan Thyssen, (udg.), *Dansk Præste- og Sognehistorie* X,10 (Haderslev Stift og Kolding Provsti), Århus 1985, 813-35.

² *Vejle Amts Stednavne*, Kbh. 1944, 8.

³ Vivi Jensen og Poul Dedenroth-Schou, *Koldinghus. Grænseborg, kongeslot, ruin, museum*, Kolding 2004, 11 ff.

⁴ Vivi Jensen, »Koldings middelalderlige topografi på baggrund af fire års arkæologiske undersøgelser«, *Museet på Koldinghus. Årsberetning 1977*, 37-47; samme, »Koldings middelalderlige topografi II«, *Museet på Koldinghus. Årsberetning 1978*, 52-64.

⁵ Vivi Jensen, »Koldings middelalderlige forsvarsværker og jordværkerne omkring Koldinghus«, *Hikuin 7*, Århus 1981, 99-109.

⁶ *Kong Valdemars Jordebog* udg. af Svend Aakjær, bd. I-III, Kbh. 1926-43; bd. I, 7 og 53. De to beløb har tilsam-

men formodentlig svaret til de 280 mark, der er opregnet i jordebogens lidt yngre indtægtsliste.

⁷ *DiplDan* 1. rk., VI, nr. 228.

⁸ *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici* I, 1741, 650.

⁹ *DiplDan* 2. rk., VIII, nr. 331.

¹⁰ *DiplDan* 2. rk., V, nr. 85.

¹¹ Poul Bredo Grandjean, *Danske Købstæders Segl indtil 1660*, Kbh. 1937, 26 og tavle 7a. Om Knudsgildernes forhold til og mulige sammenfald med bystyret generelt se Ebbe Nyborg, »Kirke og sogn i højmiddelalderens by«, i Søren Bitsch Christensen (red.), *Middelalderbyen*, Aarhus 2004, 113-90, især 156-62.

THE CHURCHES IN KOLDING · ENGLISH SUMMARY

Introduction. The town, which is in eastern Jutland at the head of a fjord, arose at the point where the traffic from the south and north crossed the river Kolding Å before it flows into the fjord. In the course of the 12th-13th centuries a small trading place developed into a more substantial urban community, and as in the other Jutland fjord towns the oldest settlement grew up on the north side of the river. There was easy access by sea to the rest of Denmark and to the Baltic, with whose cities there were important trading contacts. When Schleswig emerged as a duchy in the course of the thirteenth century Kolding Å became the border of the Danish kingdom to the

south. On a hill north of the old town centre the castle of Koldinghus was built and took on the character of a border fortress.

Until 1925 *Skt. Nikolaj* was the only parish church in the town. It was rebuilt several times, but medieval remains in the present brick church show that it was founded in the middle of the thirteenth century. The building takes the form of a three-aisled hall church (German: *dreischiffige Hallenkirche*), and not surprisingly seems to have drawn inspiration from northern Germany (cf. p. 805). The church, of which we know from the thirteenth century, probably superseded an older church in the same place. *Skt. Nikolaj* is near the

Fig. 9. Kolding set fra vest. Farvelagt tegning af Jørgen Roed 1836. Museet på Koldinghus. – *Kolding viewed from the west, 1836.*

town market square, which, as far back as our knowledge goes, has been located immediately to the east of the church.

†*Churches.* In 1288 the knight Henrik Dulmer established a *Franciscan friary*, with his house Dueholm in the southeastern part of the town as its basis. This house thus came to determine the placing of the friary, and in the early period his related private chapel served the friary. The monastery was dissolved with the expulsion of the friars in 1529, and within a generation the buildings were torn down. A few foundation stones and grave finds suggest the location of the church as a north wing beneath the present-day street Klostergade. A *Skt. Jørgens hospital* is mentioned for the first time under this name in 1475. The institution, which took care of the sick and the old, lay, like other Skt. Jørgen houses, outside the town, to the south west. After the Reformation the Skt. Jørgen house was closed down and a *hospital* was founded in the city itself. This too had its own church, which lasted until 1805.

†*Castle chapels.* In the 16th-17th centuries the castle of Koldinghus was a favourite residence of

the Danish kings, who had the castle expanded. Around 1550 King Christian III furnished a chapel in the southwestern corner of the castle, and in 1606-07 this was replaced by King Christian IV's castle chapel in the west wing of the castle under the great tower. The magnificent interior, which like German Protestant palace chapels had surrounding galleries, was burnt down in the castle fire of 1808. The original appearance of the chapel interior was suggested with the restoration of the castle in the 1970s by new architectural elements. Besides his castle chapel, King Frederik II had a chapel established in 1575 'for private worship' on the north side of the Skt. Nikolaj church, now the rebuilt northern 'transept' of the church.

New churches. In the course of the twentieth century, within the framework of the Danish National Evangelical Lutheran Church, four new churches have been built: Kristkirken in 1925, Immanuelskirken in 1931, Brændkjærkirken in 1971 and Simon Peters Kirke in 1979. In the rapidly growing city the Roman Catholic community was given its own church, Skt. Michaels Kirke, in 1885.